

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي يُضَوِّبُ الْمَوْتَى
إِنَّ رَبَّهُ لَسَدِيدٌ
إِلَىٰ عَرْشِهِ الرَّحِيمُ
الَّذِي يُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ
وَيُدْخِلُهُمْ فِي الْأَرْوَاحِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي يُضَوِّبُ الْمَوْتَى
إِنَّ رَبَّهُ لَسَدِيدٌ
إِلَىٰ عَرْشِهِ الرَّحِيمُ
الَّذِي يُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ
وَيُدْخِلُهُمْ فِي الْأَرْوَاحِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده حکمت معاصر
گروه فلسفه دین

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه دین

بررسی جایگاه ایمان و شر در نظام فکری داستایفسکی

استاد راهنما:
دکتر شهین اعوانی

استاد مشاور:
دکتر رسول رسولی پور

پژوهشگر:
آرمین شرفی

شهریور ماه ۱۳۹۶

**با عرض تشکر و ابراز خاکساری به ساحت پر مهر تمام کسانی که
خامی‌های جوانان‌ام را تحمل و در انجام این پژوهش، بزرگوارانه
یاری‌ام نمودند.**

**تقدیم به شاخه گلی که حتی لطافت دست‌های زیبای دخترک نیز
هوای آزادی را از سرش بیرون نکرد و مظلومانه در میان صفحات
دفتر اشعار عاشقانه، پژمرد.**

چکیده

تلاش برای پاسخ‌گویی به مسئله شر به عنوان یکی از قابل‌اعتناترین براهین مطروحه در راستای انکار وجود خداوند، همواره برای متفکران و اندیش‌مندان خداپاوار به عنوان چالشی مهم و بحث‌برانگیز، مطرح بوده است. فیودور داستایفسکی نویسنده و اندیش‌مند بزرگ قرن نوزدهمی روسیه، از جمله متفکرانی است که به منظور دفاع از نظام فکری خداپاورانه خود، تلاش‌های دامنه‌داری را در جهت پاسخ‌گویی به این مشکل بنیادین، صورت داده است. داستایفسکی در حقیقت برای دفاع از حقانیت زندگی بر پایه قواعد مطلق اخلاقی، به عنوان یگانه شیوه‌ای که از منظر او قادر به در امان نگاه داشتن زندگی انسان‌ها از درافتادن به دام نهیلیسم و پوچی است، به سراغ خداوند و حیات پس از مرگ می‌رود و از آن‌ها به عنوان اصلی‌ترین عناصر تضمین‌کننده دست‌یابی فاعلان اخلاقی به پاداش اعمال پسندیده‌شان، نام می‌برد. او در حقیقت از این طریق می‌کوشد تا با برگزیدن رویه‌ای درست به مانند آن‌چه کانت در برهان اخلاقی خود در پیش می‌گیرد، به اثبات لزوم زندگی انسان‌ها بر پایه قواعد مطلق اخلاقی، بپردازد. داستایفسکی البته معتقد است، عقل بشری به واسطه برخورداری از نقص‌ها و ناتوانی‌های فراوان، از کارایی چندانی در اثبات وجود خداوند برخوردار نبوده و به همین دلیل هم هست که اعتقاد به خداوند را اعتقادی می‌داند، از سنخ اعتقادات ایمانی آدمیان. البته باید توجه داشت که معنای مورد نظر داستایفسکی از ایمان از جهات بسیاری متفاوت با معنای مورد قبول اخلاف او، از این واژه است. بنا بر اعتقاد داستایفسکی ایمان یا به تعبیر دقیق‌تر ایمان به خدا، به معنای جواز فرد در اعتقاد به وجود خداوند بدون دسترسی به دلایل کافی عقلانی و تجربی است منتها با این شرط که در صورت وارد آمدن هرگونه انتقادی به باورهای ایمانی شخص، او خود را موظف بداند به پاسخ‌گویی به انتقادات مطروحه و یا ترک باورهای ایمانی‌اش. دقیقاً بر مبنای چنین نگرش خاصی به مقوله ایمان هم هست که بخش قابل توجهی از عمر فکری داستایفسکی به پاسخ‌گویی به مسئله شر به عنوان براهانی مستحکم در انکار وجود خداوند، اختصاص می‌یابد. در چنین شرایطی او می‌کوشد تا با تأکید بر اهمیت غیرقابل انکار اختیار انسانی و همچنین ارائه تفسیری کارکردگرایانه از شرور موجود در عالم، به صورت‌بندی پاسخ‌های خود به این مسئله، بپردازد. البته باید توجه داشت که پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر، علی‌رغم انعطاف و انسجام بسیار بالا همواره با نقدهای متعددی از جمله انتقادات ساختاری و منطقی، مواجه بوده‌اند. انتقاداتی که به واسطه اهمیت غیرقابل انکار، در آخرین فصل از مجموعه فصول این پژوهش، به صورت تفصیلی مورد شرح و بسط قرار می‌گیرند و پس از آن کوشیده می‌شود تا به مخاطبان نشان داده شود که می‌توان با بهره‌گیری از آرای فلاسفه دین معاصر و همچنین اصلاح شماری از عناصر ناکارآمد موجود در نظام فلسفی داستایفسکی، به روزآمدسازی و مدافعه از پاسخ‌های او در مقابل عمده این انتقادات، پرداخت.

واژگان کلیدی: فیودور داستایفسکی، مسئله شر، ایمان، ذهنیت‌گرایی، الوین پلنتینگا

فهرست

پیش‌گفتار..... ۱

فصل اول، کلیات تحقیق

مقدمه..... ۵

موضوع پژوهش..... ۶

قلمرو پژوهش..... ۷

قلمرو زمانی..... ۷

قلمرو مکانی..... ۸

قلمرو موضوعی..... ۹

اهمیت و ضرورت پژوهش..... ۹

اهداف پژوهش..... ۱۰

سؤالات پژوهش..... ۱۱

فرضیه‌های پژوهش..... ۱۲

نوع پژوهش..... ۱۳

فصل دوم؛ روش‌شناسی پژوهش

مقدمه..... ۱۵

روش‌ها و ابزار تحقیق..... ۱۷

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها..... ۱۷

۱. تحلیل گفتمان..... ۱۸

۲. تحلیل روایت..... ۱۹

۳. تحلیل ساختار متنی..... ۱۹

فصل سوم؛ پیشینه پژوهش

- مقدمه..... ۲۱
- مسئله شر برهانی مستحکم در انکار وجود خداوند..... ۲۱
- رویکردهای مختلف در مواجهه با مسئله شر..... ۲۳
- بخشی از مهم‌ترین راه‌کارهای ارائه شده در راستای حل مسئله شر..... ۲۵
۱. عدمی بودن شرور موجود در عالم..... ۲۵
۲. پاسخ اختیارگرایانه به مسئله شر..... ۲۶
۳. خلق بهترین جهان ممکن..... ۲۶
۴. بازنگری در مفهوم قدرت مطلق الهی..... ۲۷
۵. پاسخ مبتنی بر نظریه پرورش روح..... ۲۸
- ایمان‌گرایی نظریه‌ای مطرح در کنار دیگر نظریات الهیاتی..... ۲۹
- ایمان‌گرایی رادیکال یا خرد ستیز..... ۳۱
- ایمان‌گرایی اعتدالی یا خردگریز..... ۳۱
- بررسی پژوهش‌های انجام شده پیرامون موضوع..... ۳۴
- پژوهش‌های انجام شده در خارج از ایران..... ۳۴
- پژوهش‌های انجام شده در ایران..... ۳۸

فصل چهارم؛ یافته‌های پژوهش

- نظام فلسفی داستایفسکی..... ۴۳
- ایمان مفهومی کلیدی در نظام فکری داستایفسکی..... ۵۵
- مواجهه داستایفسکی با مسئله شر..... ۵۹
- پاسخ به مسئله شر..... ۶۳

اولین بخش از پاسخ داستایفسکی به مسئله شر..... ۶۳

دومین بخش از پاسخ داستایفسکی به مسئله شر..... ۶۶

فصل پنجم؛ بحث، تفسیر و استنتاج

مقدمه..... ۷۲

تحلیل پاسخ اختیارگرایانه داستایفسکی به مسئله شر..... ۷۲

شرح و تحلیل نخستین انتقاد وارده به پاسخ اختیارگرایانه به مسئله شر..... ۷۳

شرح و تحلیل دومین انتقاد وارده به پاسخ اختیارگرایانه به مسئله شر..... ۸۱

تحلیل پاسخ دوم داستایفسکی؛ مبنی بر ضرورت تغییر نوع نگاه به شرور موجود در عالم..... ۸۵

نتیجه گیری..... ۸۹

کتاب نامه..... ۹۲

پیش‌گفتار

پژوهش پیش‌رو با محوریت بررسی آرای فلسفی فیودور داستایفسکی، استخراج پاسخ‌های او به مسئله شر و سنجش کارآمدی این پاسخ‌ها در مواجهه با انتقادات گوناگون، در پنج فصل و به ترتیبی که در ادامه خواهد آمد، به انجام می‌رسد.

فصل اول؛ کلیات تحقیق

در این فصل کوشیده می‌شود تا با اتخاذ موضعی کل‌نگرانه و به صورت اجمالی به بیان اهم مطالب و مراحل که این پژوهش بر پایه آن‌ها شکل می‌گیرد، پرداخته شود. به عبارت دقیق‌تر هدف اصلی از این فصل آشنایی خوانندگان با چهارچوب و طرح تحقیقی است که در انجام تمام بخش‌های این پژوهش، مدنظر قرار می‌گیرد. به همین واسطه در هفت بخش و به ترتیبی که در ادامه خواهد آمد، به شرح و صورت‌بندی پایه‌هایی که شناخت آن‌ها لازمه ورود مخاطبان به مطالب فصل‌های بعدی است، پرداخته می‌شود.

۱. موضوع پژوهش

۲. قلمرو پژوهش

۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

۴. اهداف پژوهش

۵. سؤالات پژوهش

۶. فرضیات پژوهش

۷. نوع پژوهش

فصل دوم؛ روش‌شناسی پژوهش

کلیت مطالب این فصل حول بررسی عناصر مختلف مربوط به روش‌شناسی این پژوهش و با محوریت کاوش پیرامون سه مسئله اساسی که در ادامه آورده می‌شوند، شکل می‌گیرد.

۱. بررسی نوع پژوهش پیش‌رو و ماهیت آن.

۲. بررسی روش‌هایی که به وسیله آن‌ها به جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز برای پیش‌برد این پژوهش، پرداخته می‌شود.

۳. بررسی روش‌هایی که برای تجزیه و تحلیل داده‌های موجود، مورد استفاده قرار می‌گیرند.

فصل سوم؛ پیشینه پژوهش

آنچه در این فصل مورد نظر است، بررسی اجمالی پیشینه و سابقه عناصر کلیدی است که این پژوهش بر مبنای آن‌ها، شکل می‌گیرد و به نوعی در آن کوشیده می‌شود تا بستر مناسبی برای آشنایی مخاطبان با جغرافیای کلی مباحث مطروحه در این پژوهش، مهیا شود. به همین واسطه تلاش شده تا در سه بخش و آن‌چنان که در ادامه آورده می‌شود، به بیان و اشتراک‌گذاری مطالب آن با مخاطبان، پرداخته شود.

۱. بررسی تعریف مسئله شر، اشکالاتی که این مسئله در مسیر اعتقاد به خداوند ایجاد می‌کند و همچنین اشاره مختصر به بخشی از مهم‌ترین پاسخ‌هایی که در طول تاریخ به این مسئله، داده شده است.

۲. بررسی ماهیت ایمان‌گرایی و اهم دیدگاه‌های مطروحه در ذیل آن.

۳. بررسی شماری از مهم‌ترین مطالعات و پژوهش‌هایی که در رابطه با آرای فلسفی و الهیاتی داستایفسکی، صورت پذیرفته است.

فصل چهارم؛ یافته‌های پژوهش

در این فصل که می‌توان آن را مهم‌ترین بخش پژوهشی این نوشتار دانست، کوشیده می‌شود تا از طریق رجوع گسترده به آثار داستایفسکی، به استخراج کلیت نظام فلسفی و الهیاتی او و جایگاه مسئله شر در آرا وی، پرداخته شود. در حقیقت می‌توان عمده موضوعاتی که در این فصل مورد بررسی قرار می‌گیرند را به صورتی که در ادامه خواهد آمد، دسته‌بندی کرد:

۱. بررسی و استخراج نظام فلسفی داستایفسکی بر مبنای آثارش.

۲. کشف دغدغه‌های بنیادین داستایفسکی و بررسی راهکارهایی که از جانب او برای پاسخ‌گویی به این دغدغه‌ها، اتخاذ می‌شود.

۳. بررسی نظریه ایمان داستایفسکی و نقشی که این نظریه در کلیت نظام فلسفی او، برخوردار است.

۴. بررسی جایگاه مسئله شر در منظومه فکری داستایفسکی.

۵. بررسی تقریر مورد قبول داستایفسکی از مسئله شر.

۶. بررسی و استخراج پاسخ‌هایی که از جانب داستایفسکی برای حل مسئله شر، ارائه می‌شوند.

فصل پنجم؛ بحث، تفسیر و استنتاج

کلیت مطالب این فصل به تلاش برای جمع‌آوری و طرح انتقاداتی اختصاص می‌یابد که می‌توانند پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر را، با اشکال مواجه کنند. در حقیقت در این فصل کوشیده می‌شود تا با بردن پاسخ‌های داستایفسکی به محک انتقادات گوناگون به ویژه انتقادات منطقی (تأکید بر انتقادات منطقی بیش تر به

واسطهٔ ضعف بخش‌هایی از پاسخ‌های داستایفسکی به لحاظ مطابقت با ملزومات منطقی است)، گام‌هایی هرچند کوچک در جهت روزآمدسازی و تحکیم پاسخ‌های او به مسئلهٔ شر، برداشته شود.

فصل اول:
کلیات تحقیق

آنچه دست‌یابی به آن بیش از هر چیز در این فصل مورد نظر است، اشاره مختصر و فهرست‌وار به اهم مطالب و سؤالاتی است که پژوهش پیش‌رو حول محور آن‌ها، شکل گرفته است. به عبارت دقیق‌تر در این فصل کوشیده می‌شود تا به صورت پیشینی، مخاطبان را با موضوعات محوری این نوشتار؛ یعنی اصلی‌ترین علل گزینش نظام فکری داستایفسکی^۱، جایگاه مسئله شر در نظام اندیشه‌ای او و پاسخ‌های وی به این مسئله، آشنا سازیم. در این فصل هم‌چنین کوشیده می‌شود تا تصویری مختصر از اهداف اصلی این پژوهش و شمای کلی از مسیری که در راستای دست‌یابی به این اهداف پیموده می‌شود، در اختیار مخاطبان قرار داده شود و به نوعی آشنایی هرچند مختصر با جغرافیای کلی مباحث مطرح‌شده در ذیل آن، برای خوانندگان ایجاد گردد. به همین واسطه تلاش می‌شود تا در هفت بخش و به ترتیبی که در ادامه خواهد آمده، به صورت‌بندی و ارائه مطالب مورد نظر، پرداخته شود.

۱. موضوع پژوهش

۲. قلمرو پژوهش

۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

۴. اهداف پژوهش

۵. سؤالات پژوهش

۶. فرضیات پژوهش

۷. نوع پژوهش

در حقیقت می‌توان مجموعه مطالبی که در سطور آینده ذیل این هفت عنوان ذکر می‌شوند را، استخوان‌بندی اصلی تمام آنچه در این پژوهش مورد کاوش قرار می‌گیرند، دانست و به نوعی تمام فصول بعدی را محصول تلاش‌های صورت پذیرفته در راستای پاسخ‌گویی، بسط و وضوح‌بخشی به آن‌ها، به شمار آورد.

¹. Fyodor Dostoevsky(1821-1881)

در زبان روسی حرف «O» پیش از تکیه، تلفظی شبیه به کسره پیدا می‌کند و به همین واسطه هم هست که در برگردان فارسی باید از تلفظ «داستایفسکی» استفاده شود و تلفظ‌هایی مانند داستویفسکی و داستایوفسکی، اشتباهاتی ناشی از ترجمه از زبان‌های واسطه، به شمار می‌آیند.

موضوع پژوهش

با نگاهی کلی به جغرافیای رشته فلسفه دین، به جرئت می‌توان از مسئله وجود یا عدم وجود خداوند به عنوان هسته اصلی و مبنای شکل‌گیری بسیاری از مهم‌ترین مباحث این رشته، یاد کرد. به همین واسطه در طول تاریخ تلاش‌های دامنه‌داری از جانب اندیش‌مندان خدا‌باور و خدا‌ناباور در راستای اثبات و یا انکار وجود خداوند، صورت پذیرفته است. در این میان اندیش‌مندان خدا‌ناباور همواره کوشیده‌اند تا با ناموجه نشان دادن خدا‌باوران در اعتقاد خود به خداوند بر مبنای ایمان صرف و همچنین رد دلایل عقلی مطروحه در اثبات وجود خدا، وجود او را با چالش‌های اساسی، مواجه کنند. در طرف مقابل شماری از اندیش‌مندان خدا‌باور کوشیده‌اند تا با پذیرش ناکارآمدی دلایل عقلی در اثبات وجود خدا و تأکید بر ناتوانی‌های عقل انسان در دست‌یابی به بسیاری از معارف از جمله معرفت به خداوند، با این ادعا که اقامه برهان عقلی برای اثبات وجود خدا ممکن نیست و اشاره به این نکته که وجود او از مسیری غیرعقلانی شناخته می‌شود، اجزای ضروری نظریه خداشناسی خود را، حفظ کنند. به نظر نگارنده، نظریه ایمان فیودور داستایفسکی، نویسنده و اندیش‌مند بزرگ قرن نوزدهمی روسیه را به جرئت می‌توان یکی از مهم‌ترین نظریات مطروحه ذیل این دیدگاه، دانست. داستایفسکی بر مبنای نظریه ایمان خود و همچنین به واسطه باور به نارسایی‌های عقل انسان در فرآیند کسب معرفت، اعتقاد به خداوند را بر مبنای ایمان^۲ و طبع شورمند انسانی، توجیه می‌کند. البته باید توجه داشت که هرچند داستایفسکی مؤمنان را در باور به خداوند بر مبنای ایمان صرف موجه می‌داند اما معتقد است این اعتقاد ایمانی به هیچ‌وجه جوازی برای نادیده گرفتن انتقادات عقلی و تجربی که وجود خدا را با اشکال مواجه می‌کنند، نبوده و مؤمنان نمی‌توانند با این استدلال که اعتقادشان به خداوند از مجرای غیرعقلانی (ایمانی) حاصل شده، خود را از پاسخ‌گویی به چنین اشکالاتی، بی‌نیاز بدانند. دقیقاً به پشتوانه همین نوع نگاه به مسئله ایمان هم هست که بخش عمده‌ای از عمر فکری او صرف پاسخ‌گویی به مسئله شر^۳؛ به عنوان برهانی نیرومند در انکار وجود خداوند، می‌شود. بر مبنای چنین مقدماتی این پژوهش می‌کوشد تا ضمن بررسی تقریر منحصر به فرد داستایفسکی از مسئله شر، نقد و بررسی پاسخ‌هایی که او در جهت رفع این مشکل بنیادین ارائه می‌کند و همچنین تلاش برای توسعه بخشی از عناصر کلیدی پاسخ‌های او با استمداد از آرای شماری از فلاسفه دین معاصر، در جهت دفاع از آن‌ها در برابر انتقادات وارده، برآید. به همین واسطه در آن تلاش می‌شود تا پس از اشاراتی مختصر به کلیت برهان موسوم به مسئله شر و همچنین ارائه تعریفی عام از ایمان‌گرایی^۴ و مهم‌ترین اقسام آن، در اولین گام به استخراج کلیت نظام

2. Faith

3. Problem of Evil

4. Fideism

اندیشه‌ای داستایفسکی، مبادرت ورزیده شود و پس از تعیین نقاطی که مسئله شر برای نظام فکری او ایجاد اشکال می‌کند، به بیان تقریر داستایفسکی از این برهان پرداخته و سپس به استخراج و صورت‌بندی پاسخ‌های او به این اشکال، پردازیم. در آخرین مرحله نیز کوشیده می‌شود تا با بهره‌گیری از آرای فلاسفه و اندیش‌مندان معاصر؛ هم‌چون الوین پلنتینگا^۵ و ریچارد سوئین‌برن^۶ به توسعه عناصر اصلی پاسخ‌های او در جهت دفاع از آن‌ها در مقابل انتقادات وارده که عمدتاً از جانب اندیش‌مندان ملحد معاصر و در قالب انتقادات منطقی بر پاسخ‌های او قابل اعمال هستند، پرداخته شود.

قلمرو پژوهش

قلمرو زمانی:

بدون شک این پژوهش با محوریت قراردادن بررسی آرای داستایفسکی در رابطه با موضوعات فلسفی و الهیاتی، عمدتاً در محدوده قرن نوزدهم میلادی؛ یعنی زمانه‌ای که داستایفسکی در آن می‌زیسته، به بحث و گفت‌وگو، می‌پردازد. با این‌همه باید توجه داشت که در بخش‌های آغازین آن، به واسطه پرداخت به کلیت نظام اندیشه‌ای داستایفسکی و متعاقب آن توجه به اندیش‌مندانی؛ هم‌چون ایمانوئل کانت^۷ و بزرگان مکتب اصالت فایده^۸؛ چون جرمی بنتام^۹ و جان استوارت میل^{۱۰}، که نظراتشان به میزان زیادی بر شکل‌گیری اندیشه‌های داستایفسکی تأثیرگذار بوده است، در پاره‌ای از مواقع به سده‌های پیش‌تر به ویژه قرون ۱۷ و ۱۸، بازگشت‌هایی صورت می‌پذیرد. هم‌چنین بخش‌های قابل توجهی از مطالب فصل پنجم این پژوهش،

5. Alvin Plantinga(1932)

فیلسوف دین معاصر آمریکایی که تلاش‌های بی‌بدیلی در راستای پاسخ‌گویی به انتقادات وارده بر تفکر خداپاورانه، صورت داده است. از او هم‌چنین به عنوان یکی از مهم‌ترین نمایندگان دیدگاه معرفت‌شناسی اصلاح شده، یاد می‌شود. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به کتاب‌های خدا، آزادی و مسئله شر و علم و دین، اشاره کرد.

6 Richard Swinburne(1934)

فیلسوف دین معاصر انگلیسی و یکی از مدافعان اصلی امکان اثبات وجود خداوند بر اساس دلایل عقلی. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به کتاب‌های عقل و ایمان و وجود خدا، اشاره کرد.

7. Immanuel Kant(1724-1804)

8. Utilitarianism

9. Jeremy Bentham(1748-1832)

فیلسوف، حقوق‌دان و مصلح اجتماعی انگلیسی و یکی از اصلی‌ترین طرح‌کنندگان مکتب اصالت فایده. از جمله مهم‌ترین آثار او می‌توان به کتاب مغالطات و رساله پادشاه و تنبیهات، اشاره کرد.

10. John Stuart Mill(1806-1873)

فیلسوف، سیاست‌مدار و اقتصاد دان انگلیسی و یکی از مهم‌ترین پیروان مکتب اصالت فایده. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به کتاب‌های فایده‌گرایی و درباره آزادی، اشاره کرد.

به واسطه تمرکز بر نقدهای وارده بر پاسخ‌های داستایفسکی و تلاش برای پاسخ‌گویی به این انتقادات بر اساس نظریات فلاسفه دین معاصر، به مطالعه در قرون ۲۰ و ۲۱ و کاوش پیرامون آرای اندیش‌مندان فعال در این برهه‌های تاریخی، اختصاص می‌یابد.

قلمرو مکانی:

طبیعتاً به واسطه تأکید این پژوهش بر آرای داستایفسکی به عنوان اصلی‌ترین مسئله‌ای که در پی کاوش پیرامون آن است، عمده مطالب آن حول محور جامعه روسیه و به ویژه فضای اجتماعی و سیاسی حاکم بر شهرهای بزرگ آن؛ هم‌چون سنت‌پترزبورگ^{۱۱} و مسکو^{۱۲}، در جریان است، البته باید توجه داشت این حجم از تأکیدی که در آثار داستایفسکی پیرامون زندگی شهری و فضا سازی‌های مختص به آن یافت می‌شود، علی‌رغم تفاوت‌های فاحش فضای روستاها و شهرهای بزرگ روسیه در قرن ۱۹ میلادی، تا حد زیادی ناشی از سپری شدن بخش عمده‌ای از سال‌های زندگی داستایفسکی در نواحی بزرگ شهری و عدم آشنایی او، با خوی روستایی است. جالب این‌جاست که چنین تأکیدی از جانب داستایفسکی بر زندگی شهری و موقعیت‌های منحصربه‌فرد آن، در حالی رخ می‌دهد که در زمان حیات او هنوز غالب آثار نویسندگان طراز اول روسیه؛ هم‌چون لف تالستوی^{۱۳} و ایوان تورگنیف^{۱۴} حول زندگی روستایی و ارزش‌های مختص به آن در جریان بود و سخن گفتن از زندگی و اخلاقیات طبقه متوسط شهری، آن‌چنان که در آثار داستایفسکی دیده می‌شود، متداول و مرسوم نبوده است. البته ناگفته نماند در بخش‌هایی از این پژوهش که در آن به بیان انتقادات وارده به پاسخ‌های داستایفسکی و هم‌چنین تلاش برای دفاع از آرای او در برابر این انتقادات پرداخته می‌شود، لاجرم تا حدودی از فضای روسیه قرن نوزدهم میلادی فاصله گرفته و به فضای جغرافیایی

11. Saint Petersburg

12. Moscow

13. Lev Tolstoy(1828-1910)

از بزرگترین نویسندگان روسیه و جهان که تلاش‌های دامنه‌داری در جهت توسعه آرا اخلاقی به وسیله آثار ادبی، صورت داده است. از تالستوی هم‌چنین نظریات تأثیرگذاری در رابطه با فلسفه هنر و معنای زندگی، برجای مانده است. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به شاهکارهایی چون **جنگ و صلح** و **دستاخیز**، اشاره کرد.

14. Ivan Sergeevich Turgenev(1818-1883)

از نویسندگان لیبرال روسیه و یکی از اصلی‌ترین رواج دهندگان داستان کوتاه به عنوان قالبی ادبی در ادبیات جهان. غالب آثار تورگنیف به فارسی برگردانده شده و سابقه آشنایی ایرانیان با او و آثارش به چیزی در حدود هشتاد سال پیش، باز می‌گردد. از جمله مهم‌ترین آثار او می‌توان به دو کتاب **رودین** و **پدران و پسران**، اشاره کرد.

و اندیشه‌های آمریکا و انگلستان قرون ۲۰ و ۲۱ میلادی به عنوان بستر اصلی رشد و نمو اندیشه‌های تحلیلی، گام نهاده می‌شود.

قلمرو موضوعی:

همان‌طور که از عنوان این پژوهش بر می‌آید، عمده مباحث آن حول محور مسئله شر به عنوان یکی از اصلی‌ترین موضوعات مطروحه در حوزه فلسفه دین، در جریان است. با این همه هیچ‌گاه نباید فراموش کرد که به واسطه تعلق داستایفسکی به خانواده ادبیات داستانی و بیان بخش عمده‌ای از آرا و نظراتش در قالب رمان به عنوان یکی از قالب‌های رایج ادبی و همچنین تعلق خاطر او به موضوعات الهیاتی و اخلاقی و تأکید بر تحلیل‌های روان‌شناسانه، بخش‌هایی هر چند مختصر از مطالب این پژوهش به بررسی دیدگاه‌های او در رابطه با این حوزه‌ها، اختصاص داده می‌شود، تخصیصی که البته پرهیز از آن به واسطه ماهیت میان رشته‌ای و تطبیقی این پژوهش، تا حد زیادی اجتناب‌ناپذیر است.

اهمیت و ضرورت پژوهش

همان‌طور که پیش‌تر هم اشاره شد، مسئله شر به عنوان برهانی مستحکم در انکار وجود خداوند، غالب خداباوران را (به استثنای ایمان‌گرایان رادیکال که قائل به تضاد عقل و ایمان هستند و در جایگاه خود جانب ایمان را می‌گیرند) فارغ از هر دین و آیینی در رابطه با بنیادین‌ترین باور خود؛ یعنی باور به خداوند، با چالشی اساسی مواجه می‌کند. به همین واسطه تلاش‌های بی‌شماری از جانب اندیش‌مندان ادیان و ملل مختلف در راستای پاسخ‌گویی به این برهان، صورت پذیرفته است. در این میان یکی از درخشان‌ترین تقریرات و کاربردی‌ترین پاسخ‌هایی که به اشکالات حاصل از این مسئله داده شده، پاسخی است که فیودور داستایفسکی در بستر تفکرات ایمان‌گرایانه، به عنوان یکی از ترم‌های اساسی مطالعات دین‌شناسانه و فلسفه دین، برای مرتفع کردن این مسئله، ارائه می‌کند. به نوعی شاید بتوان یکی از اصلی‌ترین دلایل اهمیت پژوهش پیرامون این موضوع را همین نگاه و پاسخ متفاوتی دانست که داستایفسکی در بستر منظومه فکری خود، به این اشکال می‌دهد. هم‌چنین از دیگر دلایلی که پرداخت به موضوع مذکور را برخوردار از اهمیتی مضاعف جلوه می‌دهد، شکل‌گیری ایمان‌داستایفسکی در بستری متفاوت و مجزا از جریانات رایج فلسفی-ایمانی؛ هم‌چون جریان ایمان‌گرای وابسته به سورن کیرکگور^{۱۵} فیلسوف و الهی‌دان دانمارکی و ایمان‌گرایی

¹⁵. Soren Kierkegaard(1813-1855)

معتدل لودویک ویتگنشتاین^{۱۶} فیلسوف اتریشی الاصل است. در این میان پرداختن به آرای فلسفی و الهیاتی داستایفسکی به عنوان اندیش‌مندی که به استثنای چندین پژوهش‌خرد، آن‌هم غالباً در بستر مطالعات ادبی، در ایران آن‌چنان تلاش و کوششی مبنی بر استخراج و تأمل بر آرای او صورت نپذیرفته، اهمیت دو چندان می‌یابد. فارغ از تمام این مباحث، می‌توان از پیوستگی و اشتراک بخش‌های از آرای داستایفسکی و به ویژه پاسخ‌های او به مسئله شر با بسیاری از دیدگاه‌های معاصر و هم‌چنین پاسخ‌هایی که از جانب اندیش‌مندان عصر حاضر به این مسئله داده شده، به عنوان یکی دیگر از جنبه‌های تعیین‌کننده در مسیر اهمیت‌بخشی به لزوم تفحص در رابطه با آرا و عقاید او، اشاره کرد.

اهداف پژوهش

۱. استخراج ساختار کلی نظام فلسفی داستایفسکی و فهم عناصر مختلف اندیشه او در بستر همین نظام فکری.
۲. بررسی مسائل و دغدغه‌های اصلی داستایفسکی و تلاش در جهت استخراج پاسخ‌های او به این مسائل.
۳. تلاش در جهت استخراج نظریه ایمان داستایفسکی و بررسی ویژگی‌های منحصر به فرد ایمان از دیدگاه او.
۴. بررسی جایگاه اخلاق در نظام فکری داستایفسکی و تلاش برای فهم ویژگی‌های زندگی اخلاقی از دیدگاه او.
۵. گردآوری و ارائه منضبطِ تقریر درخشان و طرح مسئله تأثیرگذار داستایفسکی پیرامون مسئله شر و بررسی اشکالاتی که به باور او این مسئله در مسیر اعتقاد به خداوند، ایجاد می‌کند.

فیلسوف و ادیب بزرگ دانمارکی که به واسطه تأکید بر عناصری هم‌چون اصالت اذهان فردی، آزادی و درون‌ماندگی انسانی، به عنوان یکی از اصلی‌ترین پدران تفکر اگزیستانسیالیستی، شناخته می‌شود. از جمله مهم‌ترین آثار او می‌توان به کتاب‌هایی چون *توس و لوز* و *پاره‌های فلسفی*، اشاره کرد.

¹⁶ Ludwig Wittgenstein (1889-1951)

از بزرگترین فلاسفه قرن بیستم که مطالعات دقیقی در حوزه فلسفه زبان، صورت داده است. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به *رساله منطقی-فلسفی* اشاره کرد که تأثیرات فراوانی بر تفکرات پوزیتیویستی، بر جای نهاده است. از دیگر آثار تأثیرگذار ویتگنشتاین که مربوط به دوره دوم اندیشه‌ورزی او می‌شود، می‌توان به کتاب *تحقیقات فلسفی* اشاره کرد. کتابی که بدون شک می‌توان آن را یکی از جریان‌سازترین آثار در حوزه فلسفه زبان، به شمار آورد.

۶. بررسی چرایی مطرح شدن مسئله شر به عنوان مسئله‌ای بنیادین برای داستایفسکی و تلاش در جهت استخراج، پرداخت و سنجش میزان استواری راه‌حل‌هایی که او برای مرتفع کردن این اشکال، ارائه می‌کند.
۷. تلاش در جهت بررسی بسترهای مختلفی که پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر، ذیل آن‌ها شکل گرفته است.
۸. تلاش در جهت نقد و توسعه هسته اصلی پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر از طریق بازنگری در پاره‌ای از بخش‌های نظام فکری او و با بهره‌گیری از آرای فلاسفه معاصر؛ هم‌چون الوین پلنتینگا و ریچارد سویین‌برن.
۹. ردیابی اندیش‌مندان و نظامات اندیشه‌ای تأثیرگذار بر شکل‌گیری آرای داستایفسکی.
۱۰. بررسی چگونگی امتزاج و آمیزش تفکرات فلسفی، الهیاتی، اخلاقی و ادبی در آثار داستایفسکی.
۱۱. توجه به شخصیت‌پردازی‌های درخشان داستایفسکی و نقش فعال چنین شخصیت‌پردازی‌هایی در طرح‌ریزی هرچه بهتر و کارآمدتر آرا و اندیشه‌های او.

سؤالات پژوهش

۱. چیستی دغدغه‌های اصلی و مسائل بنیادینی که فلسفه داستایفسکی بر پایه آن‌ها، شکل گرفته است؟
۲. چیستی مهم‌ترین شاخصه‌هایی که داستایفسکی برای آدمیان بر می‌شمارد و نقش چنین شاخصه‌هایی در پدید آمدن بحران‌هایی که به عقیده او انسان‌ها در سرتاسر زندگی، با آن‌ها درگیر هستند؟
۳. چیستی جایگاه و مشکلاتی که مسئله شر در نظام فکری داستایفسکی، ایجاد می‌کند؟
۴. چیستی جایگاه و نقش زندگی اخلاقی در نظام فکری داستایفسکی؟
۵. چیستی ماهیت ایمان در آرای داستایفسکی و بسترهای مورد نیاز برای فهم آن؟
۶. چگونگی ایجاد سازگاری میان اقسام گوناگون شرور موجود در عالم و ایمان به خدا در اندیشه داستایفسکی؟
۷. چیستی بسترهایی که پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر، ذیل آن‌ها شکل گرفته است؟

۸. سنجش میزان اعتبار پاسخ اختیارگرایانه^{۱۷} داستایفسکی به مسئله شر و بررسی آن که آیا می‌توان چنین پاسخی را، پاسخی قابل دفاع در مواجهه با مسئله شر دانست؟

۹. سنجش میزان اعتبار پاسخ مبتنی بر تغییر نوع نگاه به شرور موجود در عالم داستایفسکی و بررسی آن که آیا می‌توان چنین پاسخی را، پاسخی قابل دفاع در مواجهه با مسئله شر دانست؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. بر مبنای مفاهیم و عناصر فلسفی که به صورت محسوس در آثار داستایفسکی مشاهده می‌شوند، می‌توان او را اندیش‌مندی برخوردار از نظام فلسفی منسجم، به شمار آورد.

۲. داستایفسکی ناآگاهی انسان‌ها در استفاده درست از آزادی^{۱۸} خود را بحران اصلی آن‌ها در تمام طول تاریخ می‌داند و از زندگی بر پایه قواعد مطلق اخلاقی به عنوان مهم‌ترین راه‌حل، برای مرتفع کردن چنین بحرانی، یاد می‌کند.

۳. داستایفسکی معتقد است که انسان‌ها برای پذیرش زندگی بر پایه قواعد مطلق اخلاقی به عنوان یگانه روش صحیح زندگی، نیازمند فرض گرفتن پشتیبانی برای این قواعد هستند و این پشتیبان به زعم او، خداست.

۴. داستایفسکی معتقد است انسان‌ها به واسطه ناتوانایی‌های عقل و حواس خود، تنها با تکیه بر ایمان و اعتماد به طبع شورمند انسانی است که می‌توانند به وجود خداوند، باور بیابند.

۵. نظریه ایمان داستایفسکی با تأکید بر لزوم پاسخ‌گویی به انتقادات عقلانی وارد بر باورهای ایمانی، تا حد زیادی منجر به مواجهه جدی او با مسئله شر، می‌شود.

۶. داستایفسکی با بهره‌گیری از عناصر مختلفی هم‌چون اختیار انسانی، برگزیدن شیوه زیستی مسیح‌گون و نگاه کارکردگرایانه به شرور موجود در عالم، پاسخ‌های نسبتاً قابل قبولی را در جهت حل تناقض حاصل از وجود اقسام گوناگون شرور موجود در عالم با وجود خداوند، ارائه می‌کند.

17. Free Will Defence

18. Freedom

۷. هر چند پاسخ‌های داستایفسکی به مسئله شر با نقدهای متعددی؛ از جمله تقلیل تمام شرور موجود در عالم به شرور اخلاقی^{۱۹} و متعاقب آن عدم توجه به شرور طبیعی^{۲۰} مواجه شده، اما می‌توان با توسعه شماری از عناصر موجود در نظام فلسفی او و بهره‌گیری از مباحث فلاسفه دین معاصر؛ هم‌چون نظریه جهان‌های ممکن^{۲۱} پلنتینگا، تا حد زیادی از پاسخ‌های او در برابر این انتقادات، دفاع کرد.

نوع پژوهش

همان‌طور که پیش‌تر هم اشاره شد، آنچه دست‌یابی به آن در این پژوهش به عنوان هدف اصلی مورد نظر است، بررسی جایگاه مسئله شر در نظام اندیشه‌ای داستایفسکی و متعاقب آن استخراج و تحلیل واکنش‌ها و به عبارت دقیق‌تر پاسخ‌هایی است که او در مقام دفاع از نظریات خود، در رد این برهان، ارائه می‌کند. این شرح مختصر تا حد زیادی نمایان‌گر مواجهه ما با پژوهشی از جنس مطالعات توصیفی و تحلیلی است. پژوهشی که در آن کوشیده می‌شود تا به طور هم‌زمان به توصیف و تحلیل آرای داستایفسکی، پرداخته شود. به عبارت دقیق‌تر در گام اول از این پژوهش کوشیده می‌شود، تا با نگاهی حتی‌الامکان موشکافانه به کلیت نظام فکری داستایفسکی و بسترهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری آرا و افکار او، به استخراج، شرح و توصیف دیدگاه‌های وی در رابطه با مسائل فلسفی و به ویژه شیوه نگرش و پاسخ‌های او به مسئله شر، پرداخته شود و در گام بعدی عمده تلاش‌ها بر آن است تا با نگاهی تحلیلی به بررسی انتقادات وارده بر پاسخ‌های او به این مسئله و هم‌چنین دفاعیاتی که می‌توان از پاسخ‌های او در برابر این انتقادات انجام داد، پرداخته شود.

19. Moral Evil

20. Natural Evil

21. Possible Words

فصل دوم:

روش شناسی پژوهش

سخن گفتن از روش تحقیق و شیوه‌های گردآوری اطلاعات، همواره برای محققان و دانش‌پژوهان شمار قابل توجهی از رشته‌های علوم انسانی؛ از جمله بسیاری از پژوهش‌گران فعال در حوزه فلسفه که بخش عمده‌ای از فعالیت‌های پژوهشی‌شان معطوف به شرح و توصیف نظریات گذشتگان و هم‌چنین تحلیل ذهنی داده‌های گوناگون در راستای ارائه نظریات جدید است، دشوار و مشکل‌ساز بوده. البته چندان ناروا نیست اگر میزان قابل توجهی از این دشواری‌ها را ناشی از ماهیت توصیفی و غلبه تحلیل‌های ذهنی در پژوهش‌های مربوط به این رشته‌ها، بدانیم. با تمام این اوصاف به هیچ‌عنوان نباید از توجه به یک نکته کلیدی در رابطه با روش‌های تحقیق در پژوهش‌های مربوط به رشته‌هایی از این دست، غافل شد و آن این‌که هرچند چنین ماهیت توصیفی همواره منجر به مواجهه پژوهش‌گران فعال در این حوزه‌ها با محدودیت‌های فراوانی در رابطه با روش‌ها و ابزار گردآوری اطلاعات بوده، لیکن به موازات آن بستر مناسبی را هم برای پیشرفت و توسعه روش‌های گوناگون تحلیل اطلاعات به ویژه شیوه‌های تحلیل کیفی داده‌ها، مهیا نموده است.

پژوهشی که اکنون پیش روی ما قرار دارد نیز به مانند اغلب پژوهش‌هایی که در قالب پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه دین انجام می‌پذیرند و البته همان‌طور که از عنوان آن برمی‌آید، در تلاش است تا در دو ساحت توصیفی و تحلیلی، به بررسی و تدقیق پیرامون آرای فلسفی و الهیاتی فیودور داستایفسکی، حول برداشت‌های متفاوت او در رابطه با ایمان و مسئله شر، پردازد.

در اولین ساحت که می‌توان از آن تحت عنوان ساحت توصیفی این پژوهش یاد کرد، کوشیده می‌شود تا از طریق بررسی شش اثر داستانی برخوردار از مضامین فلسفی و الهیاتی داستایفسکی؛ یعنی همزاد^{۲۲}،

22. The Double

این کتاب برای اولین بار در سال ۱۳۶۸ به همت دکتر ایرج فریب از روی ترجمه فرانسوی به فارسی برگردانده شده و توسط انتشارات نقره، به چاپ رسیده است.

در این نوشتار از چاپ سوم رمان همزاد که به همت سروش حبیبی در سال ۱۳۹۱ از روی نسخه روسی ترجمه شده و توسط انتشارات ماهی به چاپ رسیده، استفاده شده است.